

„És nyugaton felragyogott a természet vörös cárja”

Megjegyzések az 1920-as években gyűjtött, moszkvai Puskin-legendákhoz

A XIX. században megjelenő, a Puskin-mítoszt és -kultuszt tápláló források feltérképezése, a költő közvetlen környezetéből származó legendák, anekdoták szóbeli és írásbeli terjedésének kinyomozása, az átadás-átvétel csomópontjainak regisztrálása még akkor is nehéz feladat, ha egy olyan gazdagon adatolt filológiai korpusz áll a rendelkezésünkre, mint amilyen a Puskiné.¹ Az alábbiakban mindezek ellenére mégis egy ilyen nyomozásra vállalkozom. Úgy vélem, megtaláltam egy, az 1920-as években Moszkvában lejegyzett Puskin-legenda ősforrását: egy anekdotát, amelynek az első felét a mai tudásunk szerint először 1815-ben foglalták írásba, és amelynek a forrásául szolgáló esemény 1811–1812-ben zajlott le. Megkísérlem ugyan rekonstruálni a két időpont közti csatornákat és a terjesztők csoportjait, ám – amint az a tanulmányomból kiderül – nem elsősorban (az egyelőre még mozaikos eredménnyel járó) filológiai nyomozásra helyezem a hangsúlyt. Jóval nagyobb horderejűnek tartom az esettanulmány társadalom- és kultusztörténeti vonatkozásait. Azt, hogy miként válik egy humoros – csupán egy szűk, a *literátusi elit*be tartozó csoport számára érthető, belső utalásokkal teli – történet, pontosabban annak sokszorosán „átírt” változata több mint száz év múlva egy másik társadalmi réteg, a végül Moszkvában lehorgonyozó, a városi szegényrétegekbe betagozódó, *paraszti* származású befo gadók valamiféle saját Puskin-történetévé.

A tanulmányom tárgyát képező, Puskinről szóló, paraszti elbeszélőtől származó történetet a legendás orosz etnográfusnak, Jevgenyij Baranovnak (1870–1934 körül) köszönhetjük. A kutató az 1920-as években, Moszkva belvárosában, az Arbat környéki kocsmákban, kifőzdékben, illetve az utcákon gyűjtött anyagot. A város múltjával összefüggő legendákat és az orosz írókról, Puskinről, Gogolról és Tolsztojról szóló történeteket olyan parasztlakosok mesélték el neki, akik egy ideje már Moszkvában éltek. Az etnográfus, aki ekkor már maga is invalidus volt, hol könyvárusításból, hol kocsmai éneklésből tartotta

1 A tanulmányomban szereplő minden fordítás tőlem származik, amennyiben nem, azt külön jelzem. K. Zs. Ez úton mondok köszönetet Ceszárszkaja Majának az anekdotafordítások lektorálásában nyújtott segítségéért.

fenn magát. Könnyen szót értett a nagyvárosba idénymunkásként felkerülő, a jobb élet reményében otthonról elinduló és cselédként, koldusként, kocsisként, utcazenészként, utcaseprőként, kapusként, konyhai kisegítőként dolgozó, hozzá hasonlóan az ország számos szegletébe eljutó, különböző háborúk frontjait is megjáró, kallódó, éhező, nyomorgó emberekkel. Az 1920-as évek eleji Moszkva a cári Oroszország utolsó utáni pillanatait őrizte. A városképet, az életmódot és a moszkvai nyelvhasználatot még nem érintette az a radikális változás, amely mindezeket a forradalom, a polgárháború és az I. világháború után a nagyerejű városkép-átalakító építkezések, bontások és a szovjet újbeszél propaganda által az 1930-as évek közepére teljesen átformálta, sőt javarészt eltüntette.

Jelenleg nem ismerek olyan kutatást, amely a Baranov által gyűjtött, moszkvai legendáknak, azon belül a Puskinra vonatkozó történeteknek a forrása-it kutatta volna. A szakmát mind a mai napig (egyébként méltán) leginkább Baranov nem mindennapi alakja, mozgalmas életútja foglalkoztatja, illetve az adatközlőiről, életmódjukról, múltjukról és a beszélgetések körülményeiről, helyszínéről rögzített, gazdag ismeretanyag és pszichológiai megfigyelés, amelyet az etnográfus-folklorista a gyűjtést követően lejegyzett.

A Baranov által 1919 és 1923 között megszólaltatott, 40–60 év körüli, írástudatlan, illetve félanalfabéta parasztok a XIX. század közepén bevezetett reformok idején születtek. Az 1860-as években megkezdett gazdasági, jogi és politikai reformok a társadalom egészére, így az ország 80%-át adó parasztságnak az életmódjára, világlátására is radikálisan kihatottak, leginkább a röghöz kötöttség megszüntetése miatt. Mindennek eredményeként ez az évszázadok óta egy helyben élő, zárt életmódot folytató társadalmi réteg mobilizálódni kezdett. Az 1870-es évektől megszorodtak a város és a falu között ingázók, akik lassan egy önálló, közties réteget kezdtek el alkotni a városi és a falusi életmódot folytató lakosság között. Az ún. *othodnyikok* nem csupán új olvasói réteget jelentettek, de ők voltak azok, akik révén sok esetben (új) könyvek jutottak el a falvakba, és akik már a századforduló előtt újságot olvasókká váltak.² Az ingázás jelensége leginkább a gazdaságilag fejlettebb, gyorsabb tempóban iparosodó városok környékén alakult ki. Megnőtt továbbá a városba költöző parasztok száma is: Oroszország európai területein a városi lakosság létszáma megduplázódott. A Baranov által megszólaltatott parasztok mindegyike az „útrakelőkől” került ki, azaz

tősgyökeres moszkvai szinte egy sem volt közöttük; szinte mindegyikük egykori paraszt volt, azok közül, akik átadták magukat a helyváltoztatás nyughatatlan

2 А. И. РЕЙТБЛАТ, „Книга и крестьянин: изменение отношения к чтению”, in *От Бовы к Бальмонту: Очерки по истории чтения в России во второй половине XIX века*, 133–145 (Москва: Новое Литературное Обозрение, 2009).

szenvedélyének, annak a már-már járváynak nevezhető szenvedélynek, amely Oroszország szegény rétegeit a XIX. század második felében kapta el, s amely mintha a korábbi, évszázados jobbáglétük röghöz kötöttségét ellensúlyozta volna; emberek hatalmas tömegeit hozta szüntelen Brown-mozgásba, embere-kéit, akik szinte cél nélkül indultak útnak.³

Ők voltak azok, akik az alkalmi munkák során összeverődött társaságokban, a kocsmákban vagy a seregben, sorkatonaként hallottak, hallhattak Puskin-műveket felolvasva. Kezükbe kerülhettek olyan *lubokok*⁴ is, amelyekben Puskin-művek átiratai szerepeltek, illetve olyan, a legszegényebb, iskolázatlan lakosságának szánt, illusztrált sajtótermékek és kiadványok – ezek óriási példányszámban jelentek meg a századfordulón –, amelyek részben vagy egészben a költőről szóltak. Fontos kiemelnünk, hogy a megszólaló parasztok mindegyike ismerte az 1880-ban felállított, híres, moszkvai Puskin-szobrot, vagy legalább hallott a létezéséről.

Baranov archívumát egy, az etnográfus lakásában 1928-ban pusztító tűz igencsak megtépázta. A megfogyatkozott korpusz 1993 óta szélesebb körben is hozzáférhető, kutatható.⁵ A hagyatékban összesen négy és fél, jóindulattal öt ún. moszkvai „származású”, Puskinról szóló történet maradt fenn, amelyeket (követve Baranov elnevezését) *legendának* nevez az irodalomtörténet. A kifejezést nem a középkori jelentésében használta, hanem olyan, szóban terjedő történetet értett rajta, amelyben nagyrészt fiktív elemekkel keverednek valós életrajzi adatok.⁶

Az öt legenda közül a *Hogyan tanult Puskin az iskolában?* címmel ellátott szöveg áll az írásom középpontjában. Elbeszélője Vaszilij Prokofjevics (vezetékeve ismeretlen), aki Kosztromszkaja járásból származott, kővágó munkásként dolgozott, s a legenda elbeszélésének idején 50 év körüli lehetett. Baranov megjegyzése: Puskinnek *A kapitány lánya* című regényét hallotta felolvasva egyszer, amikor még fiatal, nőtlen férfiként egy brigádban dolgozott. A férfi beszámolója

- 3 Вера БОКОВА, „Вступительная статья”, in *Московские легенды, записанные Евгением Барановым*, szerk. Ю. БУРТИН, 5–11 (Moskva: «Литература и политика», 1993), 7.
- 4 A *luboki*irodalom paraszti származású olvasók által kedvelt, populáris irodalom, amelyet majd az ún. aprósajtó szorít ki a XIX–XX. század fordulóján. A *lubok* egy képaláírással ellátott illusztrációtípust jelent, tkp. népi nyomatot, metszetet értünk alatta.
- 5 *Московские легенды, записанные Евгением Барановым*, szerk. Вера БОКОВА (Moskva: Литература и политика, 1993).
- 6 A Baranov-legendák a következők: *Puskin és a cár* (*Пушкин и царь*; a 60 éves Jakov Ivanics elbeszélésében), *Puskin és Gogol* (*Пушкин и Гоголь*; a 45–50 éves Andrej Jegorovics Koltühin elbeszélésében), *Hogyan tette tönkre Puskin a felesége* (*Как Пушкина жена погубила*; a 25 év körüli Alekszej Kuznyecov elbeszélésében), *Brjusz, Szuharev és Puskin* (*Брюс, Сухарев и Пушкин*; a 72 éves Filipp Jakovlevics Boljakin elbeszélésében).

szerint olyan izgalmas volt számára a történet, hogy a többi brigádtaggal együtt hét éjszakán keresztül hallgatta a regényt felolvasó társukat.

Vaszilij Prokofjevics nem emlékezett, hogy az alábbiakban közölt Puskin-történetet mikor hallotta és kitől.

Hogyan tanult Puskin az iskolában?

(Как Пушкин учился в школе)

Amikor Puskin az iskolában tanult, a tanító fogta őt, és a hátsó padba ültette.

– Te – mondja neki –, tanulás nélkül is sokat tudsz, ülj a hátsó padba, a tökfilkók hadd üljenek elől, hogy a szemem előtt legyenek, és hallgassák az órát!

Azt mondja erre Puskin:

– Így meg úgy, nekem mindegy.

Ezután a tanító, ez a professzorféle ilyen feladatot ad fel:

– Én – mondja – a saját szavaimat mondom nektek, ti meg a sajátjaitokat mondjátok, csak taktusban legyenek (vagyis ritmusban). Szóval, hallgassátok:

– „Felkelt a nap, és megvilágítja a földet”... Most – mondja – ti következtek a saját szavaitokkal.

Hát a diákok szenvedtek-szenvedtek, de semmi nem jött ki nekik. Pedig volt belőlük vagy háromszáz. A professzor ekkor azt mondja:

– Látszik, Puskin nélkül nem boldogulunk. Na, gyere csak, Puskin, tanítsd meg ezeket a tökfilkókat taktusban költeni.

Erre Puskin azt mondja:

– Nekem olyan szavaim vannak, hogy az osztálynak nem lesznek ingyére.

Erre a professzor azt mondja:

– Legyen ez az én bajom.

Puskin ekkor belekezdett:

„Felkelt a nap, és megvilágítja a földet,
De ti, eszementek, nem tudjátok, mit mondjátok.”

Hát ilyen taktust mondott!

Bizony a diákoknak nem tetszett.

– Mi ez – mondják –, egyedül neki van esze, mi meg hülyék vagyunk? – És elkezdik őt piszkálni.

A professzort lefizették egy százassal, hogy az tartsa értük a hátát. A professzor mondja is:

– Mi van, te Puskin, hogy így fenn hordod az orrododat? Én professzor vagyok, hány egyetemet, hány akadémiát megjártam, és mégsem mondom, hogy nincs eszük. Te aztán nem vagy nagy gondolkodó, a valódi dolgokig nem jutottál el!

Látod, milyen egy rohadék volt, hogy a rosseb enné meg! Korábban Puskin jó volt neki, de ahogy lefizették, Puskin rögtön felnyomta!

Puskin hallgatta-hallgatta, és megmérgekedett:

– Menjetez ti az ilyen meg olyan anyátokba az iskolátokkal és a professzorokkal együtt! Én – mondja – egyedül fogok otthon tanulni. Én – mondja – fölétek emelkedtem, és eljön az idő, hogy Oroszország első embere leszek, és soha nem felejtenez majd el!

És ahogy volt, elment az iskolából. Hiszen igazat mondott, hogy ő lesz a legelső ember: emlékművet állítottak neki, és mindenki ismeri őt.

A legenda *szokatlansága* mindenképp meglepi az olvasót. A történet szokatlan, de nem azért, mert Puskin híres élelméjúségét állítja a középpontba, hanem azért, mert a költő iskolás éveiehez, azaz a biográfia legkevésbé attraktív, a nagyközönség előtt a legkevésbé ismert, a Carszkoje Szelő-i líceumban töltött diákéveiehez kapcsolódik (vö. ezzel szemben Puskinnak a feleségéhez, illetve az I. Miklós cárhoz fűződő kapcsolatának, illetve a halálát okozó párbajnak a közismert voltát).⁷ A szokatlan helyszín mellett a legenda mintha több történetből, több forrásból lenne – kissé zavarosan – „összevarrva”. Egy, a környezetéből kitűnő, büszke, hajlíthatatlan, küldetéstudattal rendelkező kultúrhősről szól (ez a történet Puskinnak sem a költői, sem az írói mivoltát nem említi!), aki profétikus módon megjósolta saját halála utáni sorsát, és aki – miután hiába próbálták meg őt legyűrni – végül győzedelmeskedett. Vera Bokovának, a Baranov-hagyaték sajtó alá rendezőjének szavait idézve: ebben és a további négy legendában Puskin elsősorban nem költőként jelenik meg, hanem hősként, akire úgy emlékeznek, mint aki „felépítette Moszkvát, rendet teremtett a városban, segített irányítani a cárnak az országot, a legokosabb ember volt a valaha élt összes ember közül, kiállt az igazságért, a népért, és mindezekért még börtönben is ült [...], egyszóval különleges volt benne minden: a származása, az élete és a halála”.⁸ Mindemellert az itt elemzett történetben (miként a többi négyben is) kifejezetten fontosnak tartok még egy, Bokova által nem említett aspektust: a moszkvai Puskin-szobor hatását a kirajzolódó Puskin-alak(ok)ra, amely hatás egyfajta értelmezési origóként működhet. A fent idézett legenda utolsó előtti bekezdésében ugyanis a paraszti elbeszélő voltaképpen a Moszkva közepén álló Puskin-szoborról beszél, és a költőnek *Az emlékmű* című versét mondja el zanzásítva: „Én – mondja – fölétek emelkedtem, és eljön az idő, hogy Oroszország első embere leszek, és soha nem felejtenez majd el”.

7 A többi moszkvai Puskin-legenda ezekre az életpizódokra épül.

8 БОКОВА, „Московские легенды”, 11.

Az 1880-ban felszentelt, a moszkvai Tverszkoi bulváron álló szobor talapzatára Puskin *Az emlékmű* című versének néhány sorát vésték.⁹ A versrészlet ettől fogva összeforrt a szoborral, és új életre kelt. Az 1836-os Puskin-sorok – mintha a költő épp azért írta volna meg azokat, hogy majd valamikor egy őt formázó szobor talapzatára kerüljenek – 1880-tól a látogatók fölé magasodó, „hozzájuk szóló” bronzszobor részévé váltak. A közvélemény a vers számos sorát (azokat is, amelyek nem szerepelnek a talapzaton) azóta konkrétan a szobornak felelteti meg, például: „Szobrot állítottam a népemben magamnak: / Nem emberkéz műve ...”, „Egészen soha én meg nem halok”, „Beszárnyalja nevem messze Oroszországot”, „S féltett kincs maradok népem halás szívében” (Szabó Lőrinc fordítása). A bronzból megformázott költő zárandokhelyé vált, a Puskin előtti kegyelet lerovásának helyszíne lett, mintegy a Puskin-sír „hiányát” helyettesítette.¹⁰ A Baranov-paraszrok a Puskin-szobor létét hozzák fel leggyakrabban érvként Puskin „mindentudása” mellett: „A legesesebb ember volt az, különben miért emeltek volna neki emlékművet?”¹¹ – szegezi Baranovnak a kérdést az egyik idős adatközlő a *Brjusz, Szuharev és Puskin* című legenda elbeszélése közben.

Az általam vizsgált legenda első felében egy olyan versezet áll, amelynek „szerzője” (Puskin) keresetlenül, nyíltan megfogalmazza a társai iránt érzett megvetését, a saját felsőbbrendűségét, ez pedig nyílt konfliktushoz vezet. A történet köznyelvi, hol vulgáris, hol egyszerűen csak rontott nyelvhasználatából építkező regiszteren belül is kitűnik, hogy a zöngemény két sora sem stilisztikai, sem metrikai értelemben nem homogén.

Az összebarkácsolt sorpár első, stilisztikai szempontból semlegesebb sora vezet el a legenda forrásához.

Puskin és az évfolyamtársai líceumi diákokként számos kézíratos diáklapot, füzetet szerkesztettek, írtak, másoltak, készítettek 1811 és 1817 között, a líceumi időszak hat éve alatt.¹² Ezekből a füzetekből alig maradt fenn né-

9 Az orosz történelemben ez az első olyan emlékmű, amelyet nem cárnak vagy katonának, hanem költőnek, írónak emeltek. Alekszandr Opekusin szobrász alkotásának felavatása, a többéves készülődés után megtartott nagyszabású, civil szerveződésű Puskin-ünnepség a Puskin-kultusz történetének origójának tekinthető. Az emlékmű leleplezéséről, a több napig tartó, grandiózus ünnepről a korabeli sajtó gazdagon tudósított a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban egyaránt. Marcus C. Levitt, amerikai szlavista kitűnő monográfiában dolgozta fel a Puskin-szobor felállításának történetét és a felavatást kísérő ünnepségsorozat eseményeit kísérő vitákat. Vö. Marcus C. LEVITT, *Russian Literary Politics and the Pushkin Celebration of 1880*, Studies of the Harriman Institute (Ithaca and London: Cornell University Press, 1989).

10 Юрий А. МОЛОК, *Пушкин в 1937 году: Материалы и исследования по иконографии* (Москва: Новое литературное обозрение, 2000), 12–15.

11 Вера БОКОВА, szerk., „Брюс, Сухарев и Пушкин”, in *Московские легенды, записанные Евгением Барановым*, 125–129, 129.

12 Lásd erről KALAVSZKY Zsófia, „Puskin líceumi lírájának közköltészeti vonatkozásai egy ukrán dal tükrében”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 7*, szerk. Csörsz Rumen István, 389–424 (Budapest: Reciti, 2019), 391–393.

A Puskin-szobor leleplezése, 1880, képeslap

hány. Kivételt képez a *Licejszkij Mudrec* (*Лицейский мудрец*, 'Líceumi Bölcs') című diáklap, amelynek az egyik évfolyama egybekötve, mind a négy lapszámot magába foglalva máig megőrződött. Ez a kéziratos újság 1815-ben a kritikarovatában közölt egy párbeszédés szatírát *Mjaszoszorov* ('Húszabáló') *gyónása* (*Исповедь Мясожорова*) címmel, benne a minket érdeklő verssorral.¹³ A „Mjaszoszorov” az egyik líceumi diáknak, Pavel Mjaszojedovnak volt

13 Pavel Mjaszojedov (1799–1868) líceumi csúfnevei: Merinosz ('Merinói juh'), Glupon ('Butavári'), Mjaszoszorov ('Húszabáló'), Oszlo-Domjaszov (betűszó a szamár és a Mjaszojedov név betűiből). Vaszilij Malinovszkij, a Líceum első igazgatója így jellemezte: „Mjaszojedov (Pavel), 13 éves. Képességei elég korlátozottak: gyenge értelmű, gyenge emlékezőképességgel megáldott, öntelt, kellemetlenkedő, heves vérmérsékletű”. К. Я. ГРОТ, *Пушкинский лицей* (Санкт-Петербург: Гуманитарное Агентство, „Академический проект”, 1998), 411.

A szamarfejű Mjaszozjedov két karikatúrája a *Líceumi Bölcsből*

a gúnyneve; a vezetéknevét ’húsevő’-t jelent. Puskinnak ez az évfolyamtársa különösen sokszor és sokféleképpen szolgált a diáktársak viccelődésének céltáblájául. Az 1815-ös *Líceumi Bölcs* számainak karikatúráiban például következetesen szamarfejűvel ábrázolták.

Az említett satírában Mjaszozjedov egy papnak panaszkodik:

Mjaszozsorov [a nyakán szamarfej]: Ó, bátyuska... nemcsak rajtam, de a verseimen és a prózámokon is folyton nevetnek; de hogy bebizonyítsam, a közvélemény hibázik, elszavalom magának egy versrészletemet:

„És nyugaton felragyogott a természet vörös cárja...”

Pópa: Hiba, hiba! Keleten, és nem nyugaton! Orior.¹⁴

A *Licejszkij Mudrec* szerkesztői, illetve a satíra írója a „buta szamar” allegóriát bontják ki e történettel, és egy szemantikai ellentmondást tesznek meg a gúny tárgyává: Mjaszozsorov nem veszi észre, hogy a Nap („a természet vörös cárja”) nyugaton csak lemenni tud, felkelni („felragyogni”) nem. A paródia alapját az is adja, hogy a lelkes verselő a kor egyik fő költészeti eszményét akarja követni.

A történelmi méltányosság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy Mjaszozjedov egész élete során (líceumi társai vegzálásainak ellenére) gyengéden ápolta a Líceum emlékét. Ő volt az, aki 1836. október 19-én megszervezte az első évfolyam huszonöt éves találkozóját Pétervárott, amely Puskin számára az utolsó volt.

¹⁴ Lat. ’emelkedik, felkel’. Uo., 349.

A klasszicista retorika kiemelt regiszterében, a fenségesben szeretne megszólalni, ámde úgy használja annak egyik kliséjét (a Nap a természet vörös cárja, ami-aki felragyog), hogy azt közben szemantikailag nem egyezteti az előtte álló „nyugat” szóval.

A történetnek azonban itt koránt sincs vége.

Konsztantyin Grot irodalomtörténész, a Puskin-filológia legkorábbi időszakának, azaz a líceumi éveknek az egyik legfontosabb kutatója 1911-ben közreadta a Carszkoje Szeló-i líceum első évfolyamának fennmaradt dokumentumait, amelyeket apja, Jakov Grot által gyűjtött össze. A forrásértékét tekintve máig egyedülálló kötetben e satíra részletéhez az alábbi lábjegyzetet fűzte:

Ismert legenda, hogy Mjaszozjedov egyszer így kezdte el egy versét egy témára („napfelkelte”), amelyet Kosanszkij professzor adott meg. Látva, hogy Mjaszozjedovnak nehézségei támadtak, az évfolyamból valaki (Gajevszkij szerint Illjicszevszkij és nem Puskin), így egészítette ki a kezdő verssort:

És a csodálkozó népek
Nem tudják, hogy mihez kezdjenek:
Lefeküdjenek vagy felkeljenek.¹⁵

Grot lábjegyzetéből fény derül az anekdota forrásául szolgáló, tanórai eseményre. Ráadásul kiegészül (és így lesz belőle tulajdonképpen anekdota) egy zárlattal is. A logikai hibát azonnal kiszűrő, gyorsan ríposztoló Puskin vagy évfolyamtársa, Alekszej Illjicszevszkij – a satírabeli pappal ellentétben, aki csupán felsajdul a sor hallatán – egy költői travesztia formájában gúnyolja ki társukat: a (buta) orosz nép megzavarodik, ha nem mutatnak neki irányt (a Nap és a cár azonosítását, és az orosz embernek a Naphoz, illetve a cárhoz való igazodását).

Az anekdotának ráadásul van még egy jelentéssrétege, amely Puskin, Alekszej Illjicszevszkij, Anton Delvig és Wilhelm Küchelbecker – azaz a korabeli, irodalmi életet, divatokat érzékenyen figyelő, a társaik szemében elismert diákköltők – számára magától értetődő kontextus volt. A szövegben ugyanis feltűnik a klasszicista költészeteszményt követő, idősebb költők és az új, romantikus irány mellett kardoskodó fiatalok 1810-es évekbeli versengése, költői háborúja, amely az egymást kifigurázó epigrammákban, satirikus üzengetésekben és ellenséges költészeti társulatok tömörülésében fogalmazódott meg. Viktor Gajevszkij (1826–1888) irodalomtörténész, kritikus, a korai Puskin-textológia egyik kiváló képviselője, aki egyértelműen Alekszej Illjicszevszkijt és nem Puskin nevezte meg a vers továbbköltőjének, 1863-ban, a *Szovremennyik* (*Современник*, 'Kortárs') folyóiratban ezt írta az anekdota ismertetése után:

15 Uo.

az igazság kedvéért megemlíjük, hogy az elhíresült verssört Mjaszjedov Anna Bunyina költőnőtől kölcsönözte, aki az 1809-es, *A tapasztalatlan Múza* (*Неопытная муза*) című kötetében szereplő, *Alkonyat* (*Сумерки*) című versét kezdte ezzel a sorral: „Felcsillant nyugaton a természet vöröslő cárja”.¹⁶

Anna Bunyina (1774–1829) versei Puskin és a költészetben vele együtt szárnypróbálgató társai, vagyis a XVIII–XIX. század fordulóján született generáció számára a maradi, elavult költészet mintapéldái voltak.¹⁷ Puskin a *Levél a cenzorhoz* (*Послание цензору*) című, 1822-es versében így figurázza ki a költőnőt:

Gyakran sorsod miatt elfog a szálamom,
Mert eskü kötelez, hogy óvjad, mi ócska,
Te Hvosztov s Bunyina egyetlen olvasója,
S folyvást vétkek után kell szimatolnod a
Prózában, mely gügye, versben, mely ostoba.¹⁸

Bunyina neve olyannyira egybefonódott ezzel, a fiatalok számára ósdinak és manírosnak tekintett poétikai iránnyal, hogy Pjotr Vjazemszkij, Puskin jóbarátja még egy jóval későbbi, 1862-es (!) versében is szatirikusan emlékeztetett a költőnőnek a napfelkeltét megéneklő, cikornyás, nehézkes sorára.¹⁹

A XIX. század első felében, a zárt elitben, ahova a Carszkoje Szeló-i líceumisták tartoztak, kettős éle volt tehát az anekdotának: egyfelől Mjaszjedov kifigurázása, másfelől odaszúrás a klasszicista költészetet képviselő költőknek. Az anekdota emellett közvetett módon Puskin, más emlékezők szerint Illjicsevszkij talpraesettségeinek, gyors reagálásának és eszének is emléket állított.

Mindennek ismeretében nem meglepő, hogy a Baranov-féle Puskin-legenda, amely nemcsak hogy száz év alatt különböző szóbeli és írásbeli csatornákon, hagyományozódási folyamatokon ment át, de átkerült egy radikálisan más befogadói közegbe is, nem csekély jelentésromlással, jelentésváltozással. Az eredeti anekdotának épp a gyújtópontja, a nyugat–kelet (lemedenő–felkelő Nap) megkülönböztetésre épülő nyelvi geg veszett el, így Puskin/Illjicsevszkij nyelvi

16 В. П. ГАЕВСКИЙ, „Пушкин в Лицее и лицейские его стихотворения”, *Современник* 97, 7–8. sz. (1863): 129–177, 145. <http://www.lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=t35VhvRZeeQ%3d&tabid=10183> Az eredeti verssor: «Блеснул на западе румяный царь природы».

17 Az első orosz költőnő, aki a költészetéért kapott keresetéből élt meg. Három cár is folyósított neki nyugdíjat. Költői, fordítói és tankönyvírói tevékenységéért az Orosz Szapphó, a Tizedik Múza és az Északi Corinna neveket érdemelte ki kortársaitól.

18 Eörsi István fordítása.

19 П. А. ВЯЗЕМСКИЙ, *Полное собрание сочинений князя П. А. Вяземскаго: 1853–1862*, Издание графа С. Д. Шереметева 11 (Санкт-Петербургъ, 1887), 437.

leleményességének, „költőségének” megjelenése is okafogyottá vált. A súlypont teljesen máshová került át. Egyrészt Puskin eredendő kívülállására, büszkeségére, másodrészt az 1920-as évek elejének társadalmi állapotából megfogalmazódó, morális közállapotokra (kenőpénz, züllöttség), harmadrészt a mindezekon felülemelkedni és győzedelmeskedni tudó Puskin-alakra („és tényleg Oroszország első embere lett”). Nem nehéz kihallani a történetből, hogy a legendát terjesztő közeg itt már ráérti az iskolás Puskinra a költő későbbi sorsát (az 1810-es években ez még nyilvánvalóan nem létezhetett értelmezési kontextusként), az ellene folytatott vélt vagy valós összeesküvést, amely a közvélemény szerint a költő halálához vezetett (sokan a cár, a felesége és a gonosz emberek mesterkedését látták ebben). De még fontosabbnak gondolom, hogy a bronzból készült Puskin felől értelmezi Puskind, a Tverszkoj bulvár végén álló emlékmű felől, amely az 1920-as években már önálló kulturális tényként, a városi folklór részeként létezett és generált moszkvai történeteket.²⁰

Érdeemes felfigyelni ugyanakkor arra, hogy Grot 1911-ben úgy említi ezt az anekdotát, mint amely a XIX. század során jól ismert volt.

A Puskin halálát (1837), a költő körül kialakult, fojtott csendet követően – politikai okokból nem lehetett a költőről nyilvánosan írni²¹ – az 1840-es évek végén két Puskin-adatgyűjtés is elkezdődik. Nem csupán Pavel Annyenkov (1813–1887), a későbbiekben Puskin első életrajzának szerzője határozott úgy, hogy ilyenek gyűjtésébe kezd,²² konkurens is akadt Pjotr Bartyenyev (1829–1912) személyében. A két vetélytárs erőfeszítéseinek következtében hatalmas, de igen vegyes anyag gyűlt össze Puskindól és Puskinról, amelyet egyikük sem tudott kompakt könyvvé szerkeszteni. Színvonaluk – a különféle minőségű, súlyú és megbízhatóságú források miatt – még a korabeli igények szerint is alacsony volt. Az 1840-es évek második felétől a korabeli sajtóban ugyanakkor lassan elkezdtek napvilágot látni az ilyen-olyan, Puskinhoz fűződő emlékek, anekdoták, az 1850-es évek orosz periodikái pedig a költőről szóló vegyes információk kezdeti, közlési terepévé váltak. (Bartyenyev 1851-től publikálja anyagait, majd miután Pavel Annyenkov eléri, hogy konkurensét ne közöljék, újabb anyagai 1861-től jelennek meg. Bartyenyev 1881-ben és 1885-ben két kötetben adja ki a folyóiratokban már megjelent Puskin-forrásokat, -dokumentumokat, -leveleket és -anekdotákat stb.)

A szóban forgó anekdota nyomtatásban először Pétervárott jelenhetett meg, méghozzá az 1840-es évek végén vagy az 1850-es évek elején; ezt a kiad-

20 МОЛОК, *Пушкин в 1937 году*, 16–20.

21 KALAVSZKY Zsófia, „Alekszandr Szergejevics Puskin”, in *A tizenkét legnagyobb orosz*, szerk. SZVÁK Gyula és SCHILLER Erzsébet, 71–91 (Budapest: Russica Pannonicana, 2009), 85–86.

22 Pavel Annyenkov 1855-ben jelenteti meg Puskin-életrajzát, amely az első nagy ívű Puskin-biográfia. Puskin-kutatók generációinak szolgál később mintául.

ványt még nem sikerült azonosítanom. A megjelenés tényét bizonyítja, hogy a *Moszkvityanin* (*Москвитянин*, 'Moszkvai lakos') című, szlavofil újság 1853-ban közreadta (*Egy Puskin-anekdota* címmel), és jelezte, hogy a szöveget egy pétervári kiadvány alapján közli újra.²³ A lap sem a forrást, sem a közreadót, de még a beküldő nevét sem tüntette fel. A szövegnek a szélesebb ismertséghez vezető útján ugyan fontos állomás, hogy az anekdota az elsődleges, pétervári közegből átkerült egy moszkvai periodikába, ám a *Moszkvityanin*, ez a besorolása szerint moszkvai, tudományos-irodalmi folyóirat, amely 1841 és 1856 között jelent meg, csupán néhány száz előfizetővel rendelkezett, és csak egy igen szűk réteg olvasta. A magasan művelt, literátus eliten kívül a lap tartalma igen kis eséllyel jutott el más társadalmi rétegekhez.

Mindenesetre ez az anekdotának – az írásbeli terjedés szempontjából – legkorábbi, általam azonosított, teljes szövege:

A *Puskin-anekdotát* egy pétervári kiadvány nyomán adjuk közre. A Líceum növendékeinek „a napfelkelte” témával fogalmazást kellett írnia (ez sok tanár, különösen a régi tanárok kedvelt témája volt). A diákok befejezték a fogalmazást, és beadták a tanárnak; csupán egy diák maradt el, aki valószínűleg szétszórtsága miatt, és azért, mert nem volt valami fennkölt hangulatban, semmit nem tudott írni, mindössze a következő sort kanyarította a papírra:

És nyugatról lőn a természet cárja

- Miért nem fejezed be? – szól e sor szerzőjéhez Puskin, aki elolvasta azt, ami a papíron állt.
- Hát semmi nem jut az eszembe, kérlek, segíts! Mindenki beadta a magáét, miattam áll az óra.
- Kérlek! – És Puskin befejezte az elkezdett verset:

És a hökkent népek
Nem tudták, mihez kezdjenek:
Lefeküdjenek aludni
Vagy felkeljenek?²⁴

23 „Анекдот о Пушкине”, *Москвитянин* 1, февраль (1853): 107; Az anekdotát – annak első mondata nélkül – újraközölte: С. ГЕССЕН és Л. МОДЗАЛЕВСКИЙ, szerk., *Разговоры Пушкина: Репринт. воспроизведение изд. 1929 г.* (Moszkva: Политиздат, 1991), 1–2. https://books.google.hu/books?id=3QwYAAAAYAAJ&lr=&as_brr=1&pg=PP7&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

24 A „vers” eredetije: «Се от Запада грядет царь природы / И изумленные народы / Не знают, что начать: Ложиться спать или встать».

Ahogy az utolsó betű is a papírra került, a fogalmazást átadták a tanárnak, mert Puskin társa, bízva őbenne, még annyi fáradságot sem vett, hogy elolvassa a leírtakat.

Képzelmek, mekkora hahota tört ki a két líceumi növendék művének felolvasása után.

Egy évvel később, 1854-ben az anekdota ismét megjelent, immár Bartyenyev közlésében a *Moszkovszkije vedomosztyi* (*Московские ведомости*, 'Moszkvai hírek') nevű lap irodalmi mellékletében.²⁵ Fontos tény, hogy ebből a szövegváltozatból – miként az 1853-asból is – hiányzik a „vörös” jelző a „természet cárja” előtt. Bartyenyev maga egy további orgánomot is megemlít, nevezetesen Alekszandra Isimovna gyerekeknek szerkesztett és írt lapját, a *Lucsit* (*Лучи*, 'Sugarak'), amelyben 1850 és 1853 között is megjelent egy szövegvariáns.²⁶

Valószínűtlen, hogy a *Moszkovszkije vedomosztyi* vagy a *Lucsi* (bár az utóbbi az első, nagy kormányzati támogatással működő, pétervári gyereknap volt) olvasótábor a városi szegénylakosság vagy a parasztok köréből került ki volna.

A *Hogyan tanult Puskin az iskolában?* című anekdotának az utolsó, általam az ún. komoly sajtóban fellelt publikációja 1888-as. A *Russzkaja Sztarina* (*Русская Старина*, 'Orosz Múlt') című, az előző periodikákhoz képest számottevően szélesebb olvasótáborral rendelkező lapban jelent meg úgy, mint „a már közismert anekdota”. Alekszandr Jahontov (1820–1890) orosz műfordító, aki az anekdotát közreadta, szintén a Carszkoje Szeló-i líceumba járt diákként, igaz, Puskin után húsz évvel. *Egy Carszkoje Szeló-i líceumista visszaemlékezései (1832–1838)* (*Воспоминания царскосельского лицеиста 1832–1838*) címmel jelentette meg a szövegét:

Nem emlékszem, hogy ő [Sz. G. Csirikov] vagy valaki más mesélte-e el a ma már közismert anekdotát, miszerint Kosanszkij professzor néhány elsőéves növendékének azt a feladatot adta, hogy írjanak verset a naplemente témájára. (Az ilyen és hasonló versírási feladatok mindennaposak voltak az osztályban.) Valaki így kezdte a versét:

Felkelt nyugaton fényes fia a természetnek.

25 П. И. БАРТЕНЕВ, „Александр Сергеевич Пушкин: Материалы для его биографии. Глава 2-ая. Лицей”, *Московские ведомости*, 117 (1854): 1–66, 17; П. И. Бартнев, *О Пушкине: Страницы жизни поэта. Воспоминания современников*, szerk. А. М. Гордин (Moskva: Советская Россия, 1992), 72.

http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=_B7GvGa38z0%3d&tabid=10445

26 Ezt a forrást nem állt módomban ellenőrizni. Bartyenyev lábjegyzetében az áll, hogy ez a közlés hibás volt, vagy egyáltalán nem is létezett.

Puskin azon nyomban felugrott a helyéről, és folytatta:

S elképedtek a népek: most aludjanak el vagy felkeljenek?

Az egész osztály nevetésben tört ki, a professzorral együtt.²⁷

Az anekdota itt közölt változatában a Nap már nem „a természet cárja”, hanem „a természet fia”. A *Russzkaja Sztarinát* az 1880-as években 6 ezer példányban adták ki, az 1890-es években ez a szám 4,5 ezer volt. A lap az Imperátori Könyvtár statisztikái szerint a tizedik legolvasottabb, legkeresettebb folyóirat volt.²⁸ Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az újság továbbra sem a paraszt befogadókhoz szólt – noha Mihail Szemevszkij, a lap (fő)szerkesztője az 1880-as években a folyóiratot már nem csupán a legfelső elitnek szánta, hanem olyan szélesebb közönségnek, amely nem teljesen iskolázatlan, és érdekli az orosz történelem.²⁹

Teljesen bizonyos tehát, hogy a *Russzkaja Sztarinát* sem nevezhetjük ki annak a forrásnak, amely az olvasni csak nemrég megtanult olvasókhöz eljuttatta volna a költő életrajzát és műveit.

Az anekdota szélesebb körben a századfordulón és a XX. század első évtizedében terjedhetett el, de a városban élő, alacsony iskolázottságú befogadókhoz nem az ún. komoly sajtó, nem a vastag periodikák, folyóiratok segítségével jutott el, hanem más csatornákon. Az anekdota népszerűsége, gyakori újranyomása az állami Puskin-kultusz intézményének 1889-től kezdődő kiépülésével magyarázható, pontosabban annak járulékos jelensége volt. Az értelmező, nagy ívű, hol politikai, hol irodalomtörténeti indíttatású Puskin-írásoknak helyt adó sajtó mellett a bulvárlapok, a szórakoztatni vágyó, képes újságok is hozzájárultak a „Puskin-termeléshez” könnyedebb hangvételű, rövid, kifejezetten izgalmas, Puskinról szóló írásokkal. Az 1899-es, jubileumi év ebből a szempontból kiemelkedő volt. Három fő nyomtatott hordozótípust említhetünk meg itt: kettőt az olcsó, ún. *malaja pressza* (*малая пресса*, szó szerint: ‚kis/apró sajtó’; az angol terminológia ennél pontosabb: *street press*, *the little press*, *pretty press* vagy *boulevard press*) kínálatából, valamint egy könyvtípust.

27 А. Н. ЯХОНТОВ, „Воспоминания Царскосельского Лицеиста 1832–1838”, *Русская старина* 10 (1888): 101–124, 117. <https://runivers.ru/bookreader/book199781/#page/129/mode/lup> Az eredeti orosz „vers”: «Возстал на запад блестящий сын природы / Не знают спать или встать смятенные народы».

28 О. Б. КОХ, „К вопросу о типогенезе периодических исторических изданий в России во второй половине XIX в.”, *Вестник Санкт-Петербургского университета* 2, 4. sz. (2005): 39–50, 49.

29 Уо., 44.

A malaja pressza egyik formája a hetente többször megjelenő, olcsó *filléres újság* (angolul: *kopeck press, penny press*) volt. A magas kultúra által lenézett, primitívnek, felszínesnek, stilisztikai és tartalmi szempontból is redukáltak, sematikusnak tekintett laptípus legfőképpen másod-harmadrendű irodalmat közölt. Rendszeresen szerepeltek Puskinról szóló anekdoták az ilyen újságokban, például az egyik legkeresettebb lapban, a *Sziün otyecsesztva* (*Сын отечества*, 'Honfi') oldalain.³⁰

A másik, ekkor virágkorát élő újságfajta a *vékony, irodalmi, képes hetilap* (*тонкий, иллюстрированный еженедельник*) volt – ez az alacsonyan iskolázott, az épp csak írni-olvasni tudó rétegeknek (*городские низы; lower-class reader, wide urban audience*) kínált szórakozást. Ezt a laptípust a paraszti származású olvasók körében népszerű lubok-kiadványok hagyományaira építve a *The Illustrated London News* mintájára alakították ki, s nagyobb részét az illusztrációk (portrék, tájképek, reprodukciók), kisebb részét a rövid szövegek (főként képaláírások) foglalták el. A századfordulóra már 500 ezer előfizetője volt az ilyen típusú lapoknak. Ezek mindegyike az ún. komolyabb periodikák tartalmából merítette anyagát, úgy, hogy azok cikkeit jelentős mértékben leegyszerűsítette, lerövidítette, az érdekesítő jelleget, a szórakoztatást tartva szem előtt.³¹ Mindehhez lásd például a *Vszemirnaja illjusztracija* (*Всемирная иллюстрация*, 'A világ képekben') vagy az *Illjusztrirovannij mir* (*Иллюстрированный мир*, 'Képes világ') lapokat és a bennük 1886-ban, 1891-ben és 1895-ben megjelenő Puskin-anekdotákat.³²

A felsorolt lapokhoz hasonló volt az az újságfajta is, amelyet alacsony rangú, nagyrészt paraszti származású közkatonák számára nyomtattak, s amelyet javarészt a laktanyákban olvastak. A *Doszug i gyelo* (*Досуг и дело*, 'Pihenés és szolgálat') című lap is közölt Puskinról szóló történeteket.

Az általam elemzett Puskin-legenda áthagyományoz(ó)dásának szempontjából egy olyan, igen közkedvelt könyvtípust hagytam a sor végére, amely a tanítás és a szórakoztatás céljait egyszerre elégítette ki. Az ilyen, közkézen forgó könyvek egyes példányait szó szerint a szétrongyolódásig olvasták. Voltaképpen *történelmi anekdotagyűjtemények* voltak, s hatalmas népszerűségnek örvendtek az alacsony iskolázottságú olvasók körében az itt közölt érdekességek, kuriózumok, fantasztikus témák. Az olvasói igények alakulásának a függvényében jelentek meg, és lapjaikon – a források feltüntetése nélkül, újabb és újabb válto-

30 П. Н. БЕРКОВ és В. М. ЛАВРОВ, „Анекдоты о Пушкине”, in *Библиография произведений А. С. Пушкина и литературы о нем 1886-1899*, szerk. Б. В. ТОМАШЕВСКИЙ, 317–323 (Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949), <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=s4st7ZzMnmA%3d&tabid=10183>.

31 А. И. РЕЙТЪЛАТ, „Иллюстрированный еженедельник и его подписчик”, in *От Бовы к Бальмонту*, 101–112.

32 БЕРКОВ és ЛАВРОВ, „Анекдоты о Пушкине”.

zatban, tartalommal, más-más nyomdák által és más-más szerkesztők, gyűjtők neve alatt – híres embereket szerepeltettek, felvonultatva az orosz történelem nagyjait.

Az egyik leghíresebb anekdotagyűjtemény 1896-ban, Mihail Krivoslik neve alatt jelent meg. Ebben tizennyolc Puskin-anekdotát (köztük a líceumit) és a költőnek egy életrajzát lelhetjük fel.³³ Krivoslik kötete igen népszerű volt, ezért számos bővített újrakiadást ért meg; összesen 12 ezer példányt nyomtak belőle. Az első kiadást évente követték az újabbak, sőt később, 1898-ban egy év leforgása alatt négyszer is kiadták. Az első kiadás még nem, a továbbiak azonban már illusztráltak voltak. Jelzésértékű, hogy az uralkodókról, hadvezérekről, egy egyházi személyről és néhány XIX. századi költőről összegyűjtött anekdota közt a legtöbb szöveg – Nagy Péter (19 anekdota) után – Puskinról szólt (18 anekdota), őket harmadikként Szuvorov tábornok követte 15 anekdotával.

Az anekdotagyűjtemény 1896-os, első kiadásban így szerepel a történet:

Amikor A. Sz. Puskin a Carszkoje Szeló-i líceumban tanult, az egyik társának verset kellett írnia „a napfelkelte” témára. (Akkoriban az irodalom tantárgy oktatója N. F. Kosanszkij, a *Retorika* tankönyv szerzője volt.) Ez a diák, aki semmiféle tehetséget nem mutatott a versírás iránt, megpróbálta, és hetes jambusban a következő ügyetlen verssort írta le:

„a természet pompázatos cárja napnyugaton felkele”

A vers itt megakadt. A kínlódó verselő ekkor Puskinhoz fordult, hogy a költő írjon már a sorhoz valamit, legalább még egy sort. Puskin a következőt írta az első sor alá:

„S bambulnak a népek: keljenek fel? dőljenek le?”³⁴

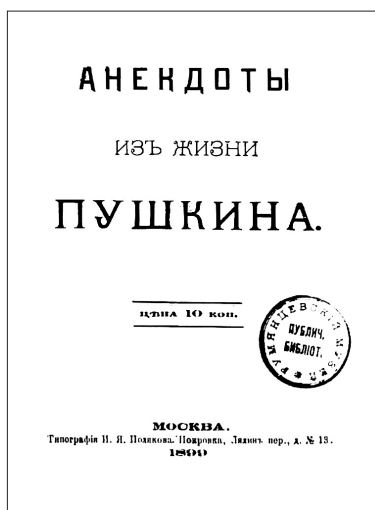
Ez a közlés azért is tér el a korábbiaktól, mert a líceumi anekdota – nem számítva az előtte álló rövid, életrajzi bevezető értelmezést befolyásoló szerepéről – nem magában, hanem 17 másik anekdotával együtt rajzolja meg Puskin alakját. Meghatározó, hogy ebben a könyvben szerepel az az anekdota is, amelyben I. Miklós Puskit Oroszország legokosabb emberének nevezi.

33 1886-ot követően négy korábbi anekdotagyűjtemény is tartalmazott Puskinról szóló anekdotákat. Uo.

34 М. Г. Кривошлык, „Александръ Сергѣевичъ Пушкинъ (биография и 18 анекдотов)”, in *Исторические анекдоты изъ жизни русскихъ замечательныхъ людей (Съ краткими биографіями ихъ)*, 89–101 (Санкт-Петербургъ: Типография В. М. Курочкина 1896), 91, <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003674658#?page=1>. Az eredeti vers: „От запада встает великолепный царь природы / Не знают – спать иль нет? смущенные народы”.

Végül meg kell említenünk, hogy a századfordulós, ún. olcsó, szürke papíros könyvek piacán elérhetőek voltak olyan kiadványok is, amelyek *Puskin-anekdóták* címmel kizárólag Puskin-történeteket közöltek, méghozzá olyan sorrendben (hol 6, hol 27, hol akár 72 szöveget felvonultatva), hogy a költő teljes életét kronologikusan, anekdoták füzéréként mondták el az érdekességekre, az egzotikus részletekre, a titkokra kihegyezett történetekben.³⁵

Egy Puskin-anekdotagyűjtemény belső címoldala

A nyomtatott korpuszt, ahonnan a moszkvai, városi folklórba bekerülhettek a Puskinról szóló anekdoták, csupán csak körvonalazni tudjuk. Az bizonyos, hogy az 1920-as évekre a magasan művelt olvasói csoportok Puskin-képe a XIX. század folyamán és a XX. század elején megtalált kéziratok fényében, valamint a cári archívumok kutathatósága után egyre összetettebbé vált. Ezt kiegészítve viszont a szépirodalommal mint intézményrendszerrel frissen érintkező új olvasók milliói számára a két-három jellegzetes vonással lefesthető Puskin alakja vált valósággá, s ebben az alakban az írás, a költészet nem szerepelt a hangsúlyos elemek között. Biztosan állíthatjuk, hogy a századforduló orosz sajtójában az ún. komoly periodikákban hagyományozódó Puskin-kép mellett az olcsó aprósajtóban, illetve az anekdotagyűjteményekben megjelent „Puskin-történetek-

35 Három ilyen gyűjtemény: *Анекдоты из жизни Пушкина*, szerk. А. А. АНИСИМОВ, Типография И. Я. Полякова (Москва, 1899), <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003644552#?page=1>; М. В. ШЕВЛЯКОВ, *Пушкин в анекдотах. Черты из жизни поэта, как общественного деятеля и человека*. (Санкт-Петербург: Изд-во Ив. Ив. Иванова, 1899); С. М. ПРОХОЖЕВ, *Из жизни Александра Сергеевича Пушкина: К столетнему юбилею со дня его рождения*, 4, Чтение для солдат (1899).

ből”, „az urak által elhallgatott, igaz történetekből” sikerrel épült fel egy olyan Puskin-alak, amellyel az alacsonyán iskolázott befogadók rokonszenvezni tudtak, és amelyet magukénak éreztek.³⁶

36 A XIX. század végén és a XX. század elején több tízmillió paraszt vált analfabétából írni-olvasni tudó újságfogyasztóvá. Jevgenyij Dobrenko adatai szerint az 1880-as években a teljes lakosságnak mindössze 8%-a tudott írni-olvasni, a század végére ez 21%-ra nőtt. Евгений ДОБРЕНКО, *Формовка советского читателя: Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы*, Современная западная русистика (Санкт-Петербург: Академический проект, 1997), 58. A falun élő parasztok, elsősorban a férfiak körében csupán a XX. század elején kezd el tömeges szokássá válni az újságolvasás, de sokan továbbra is az újságok rendszeres, nyilvános felolvasásának a meghallgatását választották. А. И. РЕЙТБЛАТ, „Газета в низовой читательской среде”, in *От Бовы к Бальмонту: Очерки по истории чтения в России во второй половине XIX века*, 113–132, 132.